

NEDERLANDSE PASSERDOZEN NA 1945

Gerard van Gelswijk

In vorige nummers van de MIR hebben onder anderen Guus Craenen en Harrie van Dooren artikelen geschreven over passerdozen. Deze bijdrage is min of meer te beschouwen als een vervolg op de bijdrage van Harrie van Dooren die is gepubliceerd in MIR 48 van augustus 2008.

Voor WO II claimde "NePas" de enige fabrikant van passerdozen in Nederland te zijn. Uit hun prijslijst, uitgegeven in 1937, blijkt dat zij een groot assortiment passerdozen, met passer en hulpstukken in verschillende uitvoeringen en dus prijzen aanbieden. Opvallend is hierbij, dat zij een passerdoos speciaal voor Ambachtsscholen aanbieden, uitgevoerd in het zogenoemde rondsysteem (zie fig. 1) en vervaardigd van messing, terwijl alle andere passers gemaakt worden van nieuwzilver.

Figuur 1. NePas rondsysteem passerdoos

Ook vermelden zij, dat de passerdozen van de serie P wat betreft constructie, afmetingen en afwerking volkomen gelijk zijn aan de Richter-P dozen. In hoeverre NePas na 1945 nog passerdozen op de markt gebracht heeft, is niet duidelijk.

Na 5 mei 1945 werd pas duidelijk dat Nederland van alle door Duitsland bezette West-Europese landen het meest verwoeste en leeg geroofde land was; er was aan alles en dus ook aan productiemiddelen - in de ruimste zin van het woord - een groot gebrek. De overheidspolitiek was erop gericht om een Nederland met een op de agrarische sector gerichte economie om te vormen tot een moderne industriële samenleving en dat betekende onder meer herstel en uitbouw van machinefabrieken, scheepswerven, maar ook van havens en kolenmijnen. Het resultaat van dit beleid was, dat omstreeks 1955 rond 30% van de beroepsbevolking werkzaam was in de industrie; na de grote teruggang in de zeventiger en tachtiger jaren van de vorige eeuw is dat nu nog maar ca. 10%.

Voordat er iets gemaakt kan worden moet het eerst bedacht, ontworpen en getekend worden en dat betekende een grote behoefte aan tekengereedschappen, die - zeker vooralsnog - niet door de van oudsher voornamelijk Duitse fabrieken geleverd konden worden.

Daarom begon een dochteronderneming van de Technische Boekhandel Stam, de Apparaten Fabriek Amsterdam, afgekort AFA, met de fabricage van passerdozen.

De eerste werkplaats was in de Plantage Middenlaan, halverwege tussen het theater Desmet en de Hollandsche Schouwburg. Een locatie waar overigens ook de VENA camera fabriek was ondergebracht.

De directeur van de AFA werd de heer N(athan) Dikker (1911-1996), het jongste kind in een Joods gezin, dat rond 1905 uit België naar Nederland was gekomen,.

Tijdens de bezetting heeft hij drie jaar ondergedoken gezeten en volgens zijn oudste dochter geen daglicht gezien. Hij was de enige van zijn familie die de jodenvervolging overleefde, de overigen waren via de Hollandsche Schouwburg afgevoerd naar een vernietigingskamp en vervolgens vermoord.

Figuur 2a/b. AFA logo en rechtgeleiding

De passers waren voorzien van een tandwiel rechtgeleiding met rechte tanden, aanvankelijk niet voorzien van het AFA logo. In het bijzonder aan de trekpenen is te zien, dat de fabricage van de onderdelen nogal veel handwerk vroeg.

De passers van AFA waren vervaardigd van verchroomd messing en opgeborgen in een uit massief hout vervaardigde en, in de vroege uitvoeringen eerst in zwart leerpapier en later met kleurloze lak afgewerkte doos. In het deksel daarvan was het AFA-logo gestempeld. Ook was er een kleine sticker met de type-aanduiding van de doos op het deksel geplakt (zie fig. 2a/b en 3a/b).

Als scharnier diende een stevige linnen band die ook gelakt was.

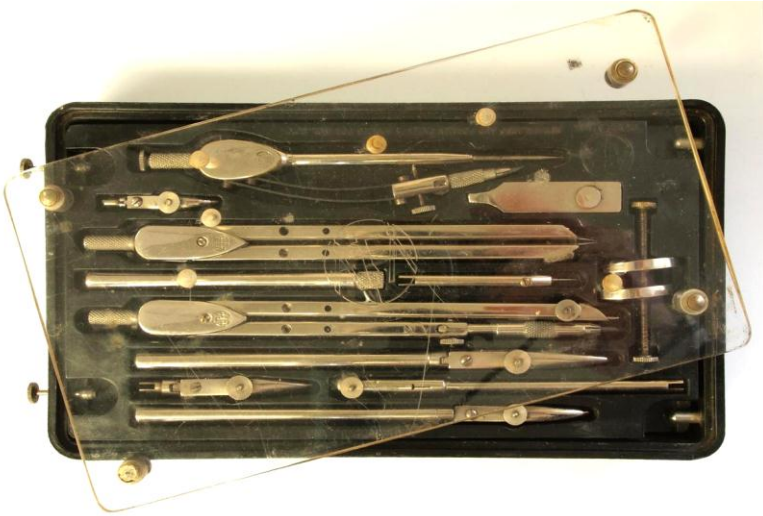
Figuur 3a. AFA passerdoos - inhoud

Figuur 3b. AFA passerdoos - gesloten

In een voordracht van Harrie van Dooren, in december 2009 gehouden voor de passerdozenclub, vertelde hij dat AFA in 1948 aan het "Centraal Instituut voor Industrieontwikkeling" een passerdoos (zie fig.4a/b) toonde met een hulpstukje dat op de benen van steek- en inzetpasser gezet kan worden, waardoor de instelnaauwkeurigheid van deze passers nagenoeg gelijk wordt aan die van een veerpasser. Nog een bijzonderheid van deze passerdoos was dat de doos vervaardigd werd uit Bakeliet en voorzien was van een invallend transparant deksel, dat werd gesloten met twee verschuifbare pennen.

**Figuur 4a/b.
AFA passerdoos met
opzetstukje voor fijninstelling**

De passerdozen van het merk AFA voldeden echter niet aan de verwachtingen die men van een product van Stam meende te mogen hebben.

Het ontwerp werd herzien, de fabricagemethoden werden verbeterd en men begon onder de merknaam DELTA deze verbeterde passerdozen te leveren - eerst in nieuwzilver en naderhand in een verchromde uitvoering. Deze passerdozen hadden een klassieke uitstraling en waren van een goede kwaliteit en afwerking (zie fig. 5).

**Figuur 5.
AFA systeem DELTA**

Rond 1956, de fabriek bevond zich toen in de Rapenburgerstraat in Amsterdam, werd de productie gestaakt (waarschijnlijk vanwege de toenemende concurrentie uit de BRD en de DDR) en de voorraad werd uitverkocht.

Ook is Stam op advies van ene Wim Richel omstreeks 1955 onder de naam Ri(chel)Sta(m) onder meer tekentafels gaan maken; ook passerdozen en rekenlinialen werden onder de naam *RiSta* geleverd. Vormgeving en uitvoering van deze artikelen doen denken aan Richter en Diwa. Voor Richter was al in 1952 een aparte verkoopmaatschappij opgericht, die eerst in Haarlem en later in Amsterdam - naar mijn herinnering - in de buurt van het Concertgebouw gehuisvest was. Via de dochter Stala in Haarlem werden de Diwa rekenlinialen geïmporteerd.

Uiteraard waren er andere Nederlandse ondernemingen die passerdozen in de handel brachten. De bekendste daarvan was Ahrend in Amsterdam, die al in 1897 begon met de import van Richter passerdozen en later ook dozen van verschillende fabrikanten onder eigen naam aanbood, maar rond 1955 de Wild passerdozen importeerde. Deze dozen waren behoorlijk prijzig. Toen ik in 1955 toegelaten werd tot de tekenaarsopleiding van Werkspoor, moest ik een Wild RZ 21 aanschaffen. Mijn weekloon was toen fl. 24,50 bruto en de passerdoos kostte fl. 32,00. Gelukkig werd dit bedrag met fl. 0,50 per week van mijn loon ingehouden. Die passerdoos bevindt zich overigens nog steeds in mijn verzameling van inmiddels een kleine 150 stuks.

Na het beëindigen van de fabricage van passerdozen door Stam is de heer Dikker voor zichzelf begonnen met de fabricage van opspangereedschap; dit is gereedschap dat nodig is om te bewerken machine onderdelen op draai- en freesbanken te bevestigen.

Dit gereedschap werd onder de merknaam DIF in de handel gebracht. De eerste fabriek stond op de Duivendrechtse Kade in Amsterdam, ongeveer daar waar nu de Bijlmerbajes staat. Omstreeks 1962 is er een nieuwe fabriek gebouwd in Purmerend. In de 2e helft van 1963 heb ik bij DIF gewerkt, onder andere als tekenaar van de nieuwe catalogus en voor het voorbereiden en inrichten van een tentoonstellingsstand in Milaan.

Later is de productie overgenomen door een gereedschapsimporteur en bleef DIF bestaan als handelsfirma van halffabrikaten voor de fijnmechanische industrie. DIF is uiteindelijk tijdens de teloorgang van de Nederlandse maakindustrie verdwenen.

Het voormalige fabriekspand van DIF in Purmerend is nu overigens een uitvaartcentrum.

Informatie over AFA, Delta en DIF is verstrekt door mevrouw Els Verlaan-Dikker.

Documentatie:

1. 60+40 is waarschijnlijk honderd. Ahrend 1896-1996. Bij de viering van het 100 jarig bestaan van Ahrend wordt als relatiegeschenk een passerdoos aangeboden (zie fig. 6).
2. 75 jaar Stam Technische boeken, 1996
3. Technisch Vademecum Werktuigbouwkunde, 1954

Figuur 6. Ahrend jubileum passerdoos